

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

Το *Περί βεβαιότητας* αποτελείται από μια σειρά σημειώσεων που κράτησε ο Αυστριακός φιλόσοφος Λούντβιχ Βίττγκενσταϊν [Ludwig Wittgenstein] (1889-1951) τους τελευταίους δεκαοκτώ μήνες της ζωής του. Υπό την επιμέλεια δύο εκ των τριών κληρονόμων του, της Γ. Ε. Μ. Άνσκομπ [G. E. M. Anscombe] και του Γκ. Χ. φον Ρικτ [G. H. von Wright], οι σημειώσεις αριθμήθηκαν και εκδόθηκαν σε δίγλωσση έκδοση το 1969 με τίτλο επιλογής των επιμελητών, *Über Gewißheit – On Certainty*, σε αγγλική μετάφραση των Άνσκομπ και Ντένις Πωλ [Denis Paul]. Επανεκδόθηκαν το 1974 σε αναθεωρημένη έκδοση με τον ίδιο τίτλο.

Στην Εισαγωγή αυτή θα επιχειρήσουμε να δώσουμε τα ελάχιστα φιλοσοφικά εφόδια που χρειάζεται, κατά τη γνώμη μας, ένας αναγνώστης για να παρακολουθήσει τις σκέψεις που αναπτύσσονται στο βιττγκενσταϊνικό κείμενο. Θα δώσουμε μια σύντομη εικόνα των φιλοσοφικών ιδεών που στάθηκαν αφορμές για την καταγραφή των σημειώσεων, θα προσανατολίσουμε τον αναγνώστη σε ορισμένες από τις κύριες βιττγκενσταϊνικές ιδέες που συναντά κανείς σε αυτές και θα κλείσουμε με λίγες νύξεις για την επίδραση που άσκησε το βιβλίο στη σύγχρονη γνωσιολογική έρευνα.

Μολονότι υπό μία έννοια ο τίτλος είναι παραπλανητικός λόγω της μονομέρειάς του, το *Περί βεβαιότητας* έχει δικαίως χαρακτηριστεί ως έργο πάνω στη γνωσιολογία, έργο το οποίο εγκαινιάζει νέες γραμμές σκέψης πάνω στις έννοιες της γνώσης, της αμφιβολίας και της δικαιολόγησης των πεποιθήσεων. Αλλά και ανεξάρτητα από τη συμβολή του στην άρθρωση γνωσιοθεωρητικών θέσεων, το βιβλίο αποτελεί σαφώς το τρίτο αριστούργημα του Βίττγκενσταϊν (μετά το *Τρακτάτους και τις Φιλοσοφικές έρευνες*), επεκτείνοντας και διευρύνοντας τους βιττγκενσταϊνικούς στοχασμούς πάνω στη γλώσσα, τη λογική και την ανθρώπινη ζωή. Ο πλούτος των παρατηρήσεων, η φιλοσοφική γονιμότητα των ερωτήσεων και των διαφορετικών απαντήσεων, αλλά και η ποικιλία των θεματικών που θίγονται στις σημειώσεις αυτές, όχι μόνο επιβεβαιώνουν έναν τέτοιο χαρακτηρισμό αλλά επιτρέπουν επίσης στον αναγνώστη να παρακολουθήσει την πορεία της σκέψης ενός μεγάλου φιλοσόφου.¹ Στις σημειώσεις αυτές θίγονται οι προβληματικές του ιδεαλισμού και του

1 Μολονότι οι σημειώσεις δεν αποτελούν επεξεργασμένες μορφές των σκέψεων που ήθελε να αρθρώσει ο Βίττγκενσταϊν, στον ίδιο βαθμό, π.χ., με τις σκέψεις του στις *Φιλοσοφικές έρευνες*, αυτές δεν συνίστανται στην απλή καταγραφή πρώτων σκέψεων. Όπως επισημαίνει ο Jim Hopkins, ο οποίος γνώρισε τον γιο του θεράποντα γιατρού του Βίττγκενσταϊν, του γιατρού Bevan (στο σπίτι του οποίου ο Βίττγκενσταϊν έμεινε τους τελευταίους δύο μήνες της ζωής του), ο Βίττγκενσταϊν διέγραφε όσες παρατηρήσεις τού φαίνονταν ακατάλληλες και τις έριχνε στο καλάθι των αχρήστων με την αυστηρή οδηγία να μην διατηρηθούν (αναφέρεται στο Andy Hamilton, *Routledge Philosophy Guidebook to Wittgenstein and On Certainty*, Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge, 2014, σ. 50 και σ. 62).

σκεπτικισμού, η έννοια και ο ρόλος της αμφιβολίας, η έννοια της γνώσης και η θεμελίωσή της, η έννοια της δικαιολόγησης και της τεκμηρίωσης των εμπειρικών πεποιθήσεων, όπως και πολλά άλλα γνωσιολογικά ζητήματα, πέρα από την εμβληματική έννοια της βεβαιότητας, που καταλαμβάνει μεγάλο μέρος των φιλοσοφικών ερευνών του βιβλίου. Κύρια αφορμή, όμως, για τις σημειώσεις στάθηκαν ορισμένες φιλοσοφικές αξιώσεις που προέβαλλε ο Βρετανός φιλόσοφος και φίλος του Βίτγκενσταϊν, Τζωρτζ Ε. Μουρ [George E. Moore]. Δίχως αναφορά σε αυτές, η κατανόηση του *Περί βεβαιότητας* είναι πρακτικά αδύνατη.

Ο Τζ. Ε. Μουρ (1873-1958) μαζί με τον Μπέρτραντ Ράσσελ [Bertrand Russell] (1872-1970) θεωρούνται ορθώς οι πατέρες της αναλυτικής φιλοσοφίας στη Βρετανία. Κεντρική θέση αυτής της φιλοσοφικής γραμμής σκέψης είναι πως η εννοιολογική και γλωσσική ανάλυση των φιλοσοφικών αλλά και των καθημερινών προτάσεων της γλώσσας, μέσα από τη χρήση λογικών, τυπικών και μη, εργαλείων, είναι σε θέση να προσφέρει τα μέγιστα για την επίτευξη φιλοσοφικής πρόοδου στην επίλυση φιλοσοφικών αποριών και προβλημάτων. Βασική της προϋπόθεση είναι ότι τέτοιος χώρος για φιλοσοφική ανάλυση υπάρχει πράγματι, και άρα ότι υφίσταται απόσταση μεταξύ του πώς εμφανίζονται οι γλωσσικές προτάσεις στον καθημερινό λόγο και των αναλυμένων εκδοχών τους. Συμπέρασμα της προϋπόθεσης αυτής είναι ότι ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζονται οι γλωσσικές και φιλοσοφικές προτάσεις στον καθημερινό λόγο μπορεί, λοιπόν, να μας καθοδηγήσει στην ορθή ανάλυση, αλλά και, εκ πρώτης όψεως, να μας παραπλανήσει. Από αυτές τις αρχές ξεκίνησε αυτό που σήμερα εννοούμε ως φιλοσοφία στις αγγλόφωνες

χώρες, ανεπτυγμένες και αναθεωρημένες μορφές του οποίου βρίσκει κανείς σήμερα στα βρετανικά και τα αμερικανικά πανεπιστήμια.

Ο Βίττγκενσταϊν υπήρξε η βασική επίδραση στην αυτοκατανόηση αυτού του φιλοσοφικού ρεύματος και στη συγκρότησή του, τουλάχιστον κατά τα πρώτα δύο τρίτα του 20ού αιώνα. Κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση ταυτότητας της αναλυτικής φιλοσοφίας έπαιξε το έργο του Γκόττλομπ Φρέγκε [Gottlob Frege] (1848-1925), του Γερμανού μαθηματικού και θεωρητικού της λογικής, ο οποίος πρώτος επινόησε τα κατάλληλα τεχνικά εργαλεία για τη λογική ανάλυση της γλώσσας της Αριθμητικής, από όπου και προήλθαν οι τεχνικές τις οποίες αργότερα υιοθέτησαν και προσάρμοσαν στις φιλοσοφικές τους ανάγκες οι Μουρ, Ράσσελ και Βίττγκενσταϊν.²

Η κατεστημένη και κυρίαρχη φιλοσοφία, απέναντι στην οποία τοποθετήθηκαν οι Βρετανοί πατέρες της αναλυτικής φιλοσοφίας, ήταν αυτή του βρετανικού εγγελιανού ιδεαλισμού των τελών του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού: μια πλειάδα σύνθετων συστημάτων σκέψης με κοινό χαρακτηριστικό την άρνηση των ισχυρισμών του λεγόμενου «κοινού νου» [common sense] ή της «κοινής λογικής» (π.χ., ότι ο

2 Βλ. Χ. Σλούγκα, *Φρέγκε: Η γέννηση της σύγχρονης λογικής και οι ρίζες της αναλυτικής φιλοσοφίας*, μτφρ.-επιμ. Μ. Ν. Θεοδοσίου, επιμ. Θ. Σαμαρτζής, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2009· P. Hylton, *Russell, Idealism and the Emergence of Analytic Philosophy*, Οξφόρδη: Clarendon Press, 1990· και T. Baldwin, *G. E. Moore*, Λονδίνο: Routledge, 1990. Για μια εναλλακτική άποψη, βλ. D. Bell, «The Revolution of Moore and Russell: A Very British Coup?», στο A. O'Hear (επιμ.), *German Philosophy Since Kant*, Καίμπριτζ: Cambridge University Press, 1999, σσ. 193-208.

χρόνος είναι πραγματικός), προς όφελος υποτιθέμενων φιλοσοφικών αξιώσεων που εξασφαλίζουν τη γνήσια κατανόηση των μετα-φυσικών αρμών της πραγματικότητας. Υπό την άμεση επίδραση του Ράσσελ, και την έμμεση επιρροή του νεαρού Βίττγκενσταϊν, κυρίως μετά το 1912, ο Μουρ τάχθηκε απέναντι στον ιδεαλισμό του παραπάνω τύπου, κατανοώντας τον ως μια μεταμφιεσμένη μορφή σκεπτικισμού, η οποία έθετε τον εξωτερικό κόσμο (εξωτερικό του νου) σε άμεση εξάρτηση από τον (εσωτερικό) πνευματικό κόσμο του ανθρώπου. Η εξάρτηση του κόσμου από τον νου τού ήταν φιλοσοφικά ανυπόφορη, και η επιστροφή σε μια απλή μορφή ρεαλισμού, η οποία να συνάδει με την αντίληψη του κοινού νου (όρο τον οποίο ο ίδιος χρησιμοποίησε) για έναν ανεξάρτητο, εξωτερικό κόσμο, υπήρξε αναπόφευκτη. Ο Μουρ βρέθηκε έτσι, ήδη σε διαλέξεις του το 1910-1911, να υπερασπίζεται τους ισχυρισμούς του κοινού νου, επιμένοντας πως δεν έχουμε κανένα λόγο να εγκαταλείψουμε τις αξιώσεις της κοινής λογικής για τις χίμαιρες μιας ιδεαλιστικής-σκεπτικιστικής φιλοσοφίας. Η απόρριψη αυτή του ιδεαλισμού, όπως τον κατανόησαν οι Μουρ και Ράσσελ, αποτέλεσε γι' αυτούς πράξη διανοητικής απελευθέρωσης ή, όπως το έθεσε ο Ράσσελ, «μια απόδραση από τη φυλακή», η οποία επέτρεψε στον Μουρ και τον ίδιο να «διανοηθούμε ότι το γρασίδι είναι πράσινο, ότι ο ήλιος και τ' αστέρια εξακολουθούν να υπάρχουν ακόμα κι αν δεν τα κοιτάει κανείς».³

Απόρροια αυτής της στροφής ενάντια στην κατεστημένη φιλοσοφική σκέψη ήταν το εγχείρημα του Μουρ να ανατρέψει τους ισχυρισμούς της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας

3 B. Russell, «My Mental Development», στο P. Schilpp (επιμ.), *The Philosophy of Bertrand Russell*, Νέα Υόρκη: Tudor, 1951, σσ. 3-20.

στο άρθρο του τού 1925, «A Defence of Common Sense» [Μια υπεράσπιση του κοινού νου].⁴ Η εργασία αυτή άσκησε ιδιαίτερα μεγάλη επίδραση στον Βίττγκενσταϊν του *Περί βεβαιότητας*: αποτελεί ένα από τα δύο κλειδιά για την ανάγνωση των βιττγκενσταϊνικών σημειώσεων.⁵ Ο ίδιος ο Βίττγκενσταϊν τη θεωρούσε την καλύτερη εργασία του Μουρ. Σε αυτήν πρωτοσυνάντησε την απόπειρα του Μουρ να παρουσιάσει ένα πλήθος αληθών εμπειρικών δηλώσεων, τις οποίες, σύμφωνα με τον Μουρ, ο κοινός νους γνωρίζει με βεβαιότητα. Μεταξύ αυτών, ο Μουρ αναφέρει τις παρακάτω:

Υπάρχει αυτή τη στιγμή ένα ζωντανό ανθρώπινο σώμα, που είναι το δικό μου σώμα. [Γ]εννήθηκε μιαν ορισμένη στιγμή στο παρελθόν, και από τότε υπάρχει αδιάκοπα. [...] Από τότε που γεννήθηκε, υπήρξε σε επαφή με την επιφάνεια της Γης ή ποτέ δεν απομακρύνθηκε πολύ από αυτήν. [...] Αλλά και η Γη έχει επίσης υπάρξει για πολλά χρόνια προτού γεννηθεί το σώμα μου[.]⁶ Και καθένας από μας [...] συχνά γνωρίζει, ως προς τον εαυτό του ή το σώμα του και τη στιγμή που το γνωρίζει, όλα εκείνα [...] που ισχυρίζομαι ότι γνωρίζω εγώ για μένα και το δικό μου σώμα.⁷

4 Πρώτη δημοσίευση στο *Contemporary British Philosophy*, 2nd Series, J. H. Muirhead (επιμ.), 1925· ανατύπωση στο *Philosophical Papers* του Μουρ (Λονδίνο: George Allen and Unwin, 1959), σσ. 32-59, και στο T. Baldwin (επιμ.), *G. E. Moore: Selected Writings*, Λονδίνο: Routledge, 1993, σσ. 106-135.

5 Για τη γενικότερη φιλοσοφική αλληλεπίδραση Βίττγκενσταϊν και Μουρ, βλ. T. Baldwin, «Wittgenstein and Moore», στο *The Oxford Handbook of Wittgenstein*, O. Kuusela & M. McGinn (επιμ.), Οξφόρδη: Oxford University Press, 2011, σσ. 550-569.

6 «A Defence of Common Sense» (1993), σ. 107.

7 Στο *ίδιο*, σ. 108.

Οι προτάσεις αυτές, για τον Μουρ, αποτελούν τις λεγόμενες «κοινοτοπίες [truisms] του κοινού νου», είτε εκφράζονται ρητά είτε όχι. Ο Μουρ επισημαίνει την προφάνειά τους και τονίζει ότι πρόκειται για εμπειρικές προτάσεις — δηλαδή, όχι λογικές αλήθειες (όπως ο νόμος της μη αντίφασης), ταυτολογίες («βρέχει ή δεν βρέχει») ή αναλυτικές προτάσεις (π.χ., «ο εργένης είναι ο ανύπαντρος άνδρας»), αλλά αληθείς προτάσεις που έχουν να κάνουν ουσιωδώς με την εμπειρία και συγκροτούν την εικόνα του κοινού νου για τον κόσμο και τον εαυτό. Είναι επίσης σημαντικό γι' αυτόν ότι οι προτάσεις αυτές αποτελούν γνώσεις τις οποίες κατέχουν όλοι όσοι μιλούν μια γλώσσα και μπορούν να τις διατυπώσουν ως ισχυρισμούς: συμποσούμενες, διαμορφώνουν αυτό που ο Μουρ ονομάζει «κοινή λογική» και το οποίο ερμηνεύει ως μια συλλογή μεταφυσικών και γνωσιολογικών θέσεων. Την εικόνα αυτή ακριβώς υπερασπίζεται στο άρθρο του.⁸

Ωστόσο, έχει ενδιαφέρον ότι ο Μουρ, παρά τη σιγουριά του, εκφράζει απορία για το γνωσιολογικό καθεστώς των προτάσεων αυτών. Αναρωτιέται: «Μα γνωρίζω πραγματικά ότι όλες αυτές οι προτάσεις είναι αληθείς; Δεν είναι δυνατόν απλά να τις πιστεύω; Ή να γνωρίζω ότι είναι πολύ πιθανές;» Στην ερώτησή του απαντάει:

---

8 Εδώ έχει ενδιαφέρον η εξής παρατήρηση της A. Coliva: «[Ο] Μουρ εξαιρεί από τις κοινοτοπίες του κοινού νου τις προτάσεις “Ο Θεός υπάρχει” και “Θα ζήσουμε μετά τον θάνατο του σώματός μας”. Είναι σαφές λοιπόν ότι η αντίληψη του Μουρ για τον κοινό νου, μακράν του ν' αποτελεί απλή περιγραφή του τι πιστεύουν οι περισσότεροι άνθρωποι (ή τι πίστευαν τουλάχιστον την εποχή του), είναι απολύτως ιδιαίτερη και διαμεσολαβείται από ορθολογικές και φιλοσοφικές θεωρήσεις»· βλ. A. Coliva, *Moore and Wittgenstein. Scepticism, Certainty and Common Sense*, Λονδίνο: Palgrave Macmillan, 2010, σ. 212.

Ως απάντηση στο ερώτημα αυτό, νομίζω ότι δεν έχω τίποτα καλύτερο να πω παρά ότι μου φαίνεται πως *όντως* τις γνωρίζω, με βεβαιότητα. Είναι μάλιστα προφανές ότι τις περισσότερες απ' αυτές δεν τις γνωρίζω *άμεσα*: εννοώ ότι τις γνωρίζω μονάχα επειδή, στο παρελθόν, γνώρισα *άλλες* προτάσεις ως αληθείς, και οι οποίες αποτέλεσαν τεκμήριο για τις πρώτες. Αν, για παράδειγμα, γνωρίζω πράγματι ότι η Γη έχει υπάρξει για πολλά χρόνια προτού γεννηθώ, τότε αυτό σίγουρα το γνωρίζω επειδή έχω γνωρίσει *άλλα* πράγματα στο παρελθόν που αποτέλεσαν τεκμήριο γι' αυτό. Και βεβαιότατα δεν γνωρίζω ποια ακριβώς ήταν τα τεκμήρια. Κι όμως, όλο αυτό δεν μου φαίνεται καλός λόγος για να αμφιβάλλω αν πράγματι το γνωρίζω. Είμαστε όλοι μας, πιστεύω, σε τούτη την παράξενη θέση *όντως* να *γνωρίζουμε* πολλά πράγματα, ως προς τα οποία *γνωρίζουμε* περαιτέρω ότι πρέπει να είχαμε τεκμήρια γι' αυτά στο παρελθόν, κι όμως δεν *γνωρίζουμε πώς* τα γνωρίζουμε, δηλαδή δεν ξέρουμε ποια ήταν τα τεκμήρια.⁹

Η απάντηση του Μουρ είναι η έντιμη απάντηση ενός «φιλοσόφου του κοινού νου»: περιορίζεται στην επισήμανση του πώς σκεφτόμαστε στην καθημερινή ζωή, τι λαμβάνουμε ως δεδομένο, και αντλεί τις φιλοσοφικές αξιώσεις της στάσης του από την άμεση προφάνεια που έχουν οι αξιώσεις του κοινού νου. Την ίδια στιγμή, όμως, η απάντηση αυτή δείχνει ξεκάθαρα τα όρια μιας τέτοιας φιλοσοφικής γραμμής σκέψης, μιας και δεν φαίνεται να έχει τη δύναμη να καθοδηγήσει περαιτέρω τον προβληματισμένο αναγνώστη στη διερεύνηση του *λογικού* καθεστώτος των αξιώσεων του Μουρ: αφήνει ρητά ανοικτό το ερώτημα από πού αντλεί ο Μουρ τη βεβαιότητά του αναφορικά με τις προτάσεις αυτές, ενώ δεν

9 «A Defence of Common Sense» (1959), σ. 44.